

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา

การพัฒนาประเทศย้อนหลังตั้งแต่ปี 2500 เป็นต้นมา ประเทศไทยได้ถือเอาประเทศตะวันตก เป็นแบบอย่างในการพัฒนาโดยมีฐานความคิดว่า ต้องเร่งพัฒนาระบบเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม ให้มีความเข้มแข็งและเจริญก้าวหน้า เมื่อระบบเศรษฐกิจมีความเข้มแข็ง มีการประกอบกิจการต่างๆ คนมีงานทำมีค่าตอบแทน มีการผลิตมีการบริโภคและมีการกระจายรายได้ สิ่งเหล่านี้จะช่วยผลักดันให้สังคมมีความสุขความเจริญก้าวหน้าทัดเทียมประเทศต่างๆ

การพัฒนาประเทศตามแนวความคิดดังกล่าว เริ่มเป็นรูปธรรมเมื่อผลการศึกษาของธนาคารโลก (พระธรรมปิฎก, 2541, หน้า 17) ชื่อ โครงการพัฒนาของรัฐบาลสำหรับประเทศไทย (a Public Development Program for Thailand) ระบุว่า ประชากรของประเทศไทยส่วนใหญ่มีฐานะยากจน จึงทำให้ไม่มีโอกาสในการศึกษา ซึ่งความจริงอาจจะเป็นเพราะรัฐเองก็ยากจนด้วยเพราะไม่สามารถเก็บภาษีจากประชาชนที่ยากจน เพื่อนำเงินมาพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ สร้างโอกาสให้กับคนในสังคมได้ทั่วถึง เมื่อต้องทำงานหนักตั้งแต่เด็กๆ เพราะเป็นแรงงานในครอบครัว ไม่ได้รับการศึกษา ค่าแรงงานต่ำสุขภาพอ่อนแอรวมถึงการเสียค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษาพยาบาลยามป่วยไข้จึงทำให้มีฐานะยากจนลงไปอีก ในการแก้ไขปัญหาของรัฐได้ตั้งหน่วยงานที่มีหน้าที่วางแผน ด้านการพัฒนาตามคำแนะนำของรายงานธนาคารโลก คือ สภาเศรษฐกิจแห่งชาติ ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ผลงานชิ้นแรกได้แก่ การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 – 2509) โดยเร่งพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน ไฟฟ้า ระบบประปา ระบบขนส่งมวลชน และอื่นๆ ที่จำเป็นต่อการดำเนินกิจการทางการค้า เพื่อเป็นสิ่งจูงใจให้นักลงทุนเข้ามาดำเนินกิจการในประเทศ จะส่งผลให้เศรษฐกิจโดยรวมของประเทศเจริญเติบโต ทำให้ประชาชนมีความอยู่ดีกินดีมากขึ้นกว่าเดิม นอกจากการพัฒนาาระบบโครงสร้างพื้นฐานแล้ว รัฐยังได้ระดมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของประเทศที่มีอยู่ เช่น ป่าไม้ แร่ธาตุ ฯลฯ

ผลการพัฒนาทำให้ รายได้ประชาชาติเพิ่มขึ้น คนมีงานทำ มีการศึกษาดีขึ้น มีสุขภาพอนามัยโดยรวมดีขึ้น ดูเหมือนว่าน่าพอใจอย่างยิ่ง แต่ผลอีกด้านหนึ่งก็น่าสนใจไม่น้อยกว่ากัน นั่นคือของเสียที่เกิดจากกิจกรรมของโรงงานต่างๆ สถานะค่าครองชีพที่สูงขึ้น การย้ายแรงงาน

การเกิดชุมชนแออัด การทำลายป่าและบุกรุกที่ดินป่าสงวน เพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร อันเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญ รวมถึงการกดขี่ค่าจ้างแรงงานและราคาผลผลิตทางการเกษตร เพื่อใช้เป็นข้อได้เปรียบในการแข่งขันทางการค้ากับต่างประเทศ ผลการพัฒนาเหล่านี้กลายเป็นปัญหาที่รัฐไม่คาดคิดมาก่อน แต่ก็เริ่มตระหนักและให้ความสำคัญมากขึ้น จะสังเกตได้ว่ามีการเพิ่มคำว่า “สังคม” ในแผนพัฒนาฉบับต่อมาที่เรียกว่า แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 และเปลี่ยนชื่อสภาพพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติเป็น คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจนถึงปัจจุบัน

กระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการพัฒนาประเทศ ส่งผลต่อประชาชนอย่างมาก ทั้งในเมืองและชนบท ชุมชนเมืองกลายเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจการค้า การศึกษา และที่ทำการของศูนย์กลางส่วนราชการ ผู้คนจากชนบทหลั่งไหลไปสู่เมืองเพื่อหาความก้าวหน้าและความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต ทำให้เมืองอัดแน่นด้วยคนจากชนบท ส่งผลให้เกิดปัญหามลพิษจากการคมนาคม ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน รวมถึงการเกิดชุมชนแออัด ซึ่งเป็นแหล่งรวมปัญหาที่สำคัญของชุมชนเมือง เช่น ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาที่ทำกิน ปัญหาการบุกรุกที่เอกชน และที่สาธารณะ ฯลฯ ชุมชนเมืองที่หลายๆ คนคิดว่าน่าอยู่มีความสะดวกสบาย จึงมีสภาพที่ตรงข้าม การที่เมืองกลายเป็นศูนย์กลางด้านต่างๆ ทำให้ความเจริญกระจุกตัว สมาชิกในชุมชนต้องต่อสู้ แข่งขันและตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา รวมถึงมีค่าครองชีพสูงเมื่อเทียบกับชุมชนชนบท เพราะมีรายได้ประจำ สามารถที่จะวางแผนการใช้จ่ายได้ การตัดสินใจในการบริโภคจึงง่ายและเร็ว อีกทั้งลักษณะการทำงาน ไม่ต้องแบกรับความเสี่ยงจากการขาดทุน สภาพดังกล่าวจึงตรงกันข้ามกับชุมชนชนบทอย่างสิ้นเชิง ชุมชนชนบทซึ่งระบบการผลิตเดิมเป็นการผลิตเพื่อบริโภคภายในครอบครัว อาจมีไว้ขายบ้างเพื่อนำเงินมาทำบุญและใช้จ่ายซื้อสินค้าที่ครอบครัวไม่สามารถผลิตหรือแลกเปลี่ยนได้ในกลุ่ม กระบวนการผลิตจะใช้แรงงานภายในครอบครัว เครือญาติ กลุ่มเพื่อนบ้าน และแรงงานสัตว์ รวมถึงการใช้ปัจจัยการผลิตและภูมิปัญญาที่มีอยู่ในท้องถิ่น ก็เปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อขายนำเงินมาแลกเปลี่ยนเป็นสินค้าที่เกิดจากระบบอุตสาหกรรม สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนไปบีบบังคับให้ครอบครัวเกษตรในชนบทเปลี่ยนไปใช้กระบวนการผลิตใหม่ มีการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ เครื่องจักรกล ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง และสารเคมี โดยมีการจ้างแรงงานประกอบ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น (เดโช ไชยทัฬห, 2529, หน้า 11) นอกจากนี้เกษตรกรยังต้องเสี่ยงต่อความเสียหายอันเกิดจากการขาดความสมดุลทางธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม ฝนแล้ง เป็นต้น เมื่อเก็บเกี่ยวนำผลผลิตออกสู่ตลาดยังถูกกดราคาจากพ่อค้าคนกลางและนายทุนอีก จึงทำให้ครอบครัวเกษตรกรในชนบทมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ไม่มั่นคง

เมื่ออาชีพทางการเกษตรสร้างภาระหนี้สิน อีกทั้งไม่สามารถตอบสนองความต้องการ และเป็นหลักประกันความมั่นคงในชีวิตได้ เกษตรกรในชนบทบางส่วนจึงย้ายไปเป็นแรงงาน ในภาคอุตสาหกรรม และการบริการในเมือง (ชอบ คีสวน โศก, 2536, หน้า ๗) บางส่วนยังคง ประกอบอาชีพการเกษตรอยู่เนื่องจากไม่มีทางเลือกอื่น และมีเกษตรกรในชนบทจำนวนไม่น้อยที่ตัดสินใจขายที่ดินทำกินเพื่อชำระหนี้ทางการเกษตร แล้วเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่น นอกภาคการเกษตร การตัดสินใจดังกล่าวเป็นการตัดสินใจครั้งใหญ่ของเกษตรกร และส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และวิถีชีวิตเกษตรกรเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในช่วงรอยต่อปี พุทธศักราช 2536 ถึงปีพุทธศักราช 2537 ซึ่งตรงกับรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ที่ดินมีราคาสูง เศรษฐกิจขยายตัวอย่างรวดเร็ว ในขณะที่ราคาผลผลิตทางการเกษตรกลับตกต่ำ ชาวนาขายข้าวไม่ได้ราคา การขายที่ดินจึงเป็นทางออกที่เกษตรกรเลือก เพื่อที่จะได้มีเงินเหลือพอชำระหนี้ด้านการเกษตร แบ่งปันให้บุตรนำไปลงทุน และใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน พร้อมกับหันไปประกอบอาชีพใหม่นอกภาคการเกษตรเลี้ยงครอบครัว ในการประกอบอาชีพใหม่เกษตรกรต้องใช้ความอดทนอย่างสูง ในการเรียนรู้สิ่งใหม่เพื่อเปลี่ยนแปลงชีวิต การยอมรับเอาวิถีชีวิต และวัฒนธรรมใหม่ในการทำงาน ตลอดจนการสร้างรูปแบบความสัมพันธ์กับบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพใหม่

การเปลี่ยนแปลงในครอบครัวและสังคมเกษตรกรชนบท ประกอบกับการพัฒนา ระบบสาธารณูปโภคของรัฐ เช่น ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา โทรศัพท์ ฯลฯ จึงทำให้สภาพ สังคมชนบทเปลี่ยนไปที่ดินที่เคยเป็นทุ่งนาถูกปรับเป็น โครงการบ้านจัดสรร ถนนเข้าหมู่บ้านมี ดึกคอนกรีตรูปทรงทันสมัยเปลี่ยนแปลงถูกปลูกสร้างเพื่อเป็นสถานประกอบการค้า บ้านเรือนสมัยใหม่ ถูกสร้างขึ้นแทนแบบเก่า การติดต่อธุรกิจค้าขาย การเยี่ยมชมไปมาหาสู่มีการใช้พาหนะใน การเดินทางมากขึ้นทั้ง รถมอเตอร์ไซด์ รถยนต์ประเภทต่างๆ ทำให้ถนนที่เคยว่างเปล่ามีจราจร คับคั่ง แม้กระทั่งการติดตั้งโทรศัพท์บ้าน และโทรศัพท์มือถือ ทุกครอบครัวพยายามสรรหา อุปกรณ์ที่ใช้อำนวยความสะดวกสำหรับการมีชีวิตรอยู่ของสมาชิกในครัวเรือนแต่ละคนเท่าที่จะ มีความสามารถ สังคมชนบทจึงมีแนวโน้มกลายเป็นสังคมเมืองเข้าไปทุกขณะ การพัฒนาด้าน เศรษฐกิจนี้เองทำให้การเปลี่ยนแปลงชีวิตของประชาชนเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว มีทั้งการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีและไม่ดี ดีคือคนที่มีโอกาสสามารถฉกฉวย หรือโดยสารไปกับขบวน การเปลี่ยนแปลงนั้นได้ แต่คนที่ด้อยโอกาสนั้นก็พลัดขบวนรถไป ทำให้สภาพเศรษฐกิจที่ได้รับ การพัฒนามีช่องว่างเพิ่มมากขึ้น ช่องว่างนี้เองที่ส่งผลต่อสังคมโดยรวมวิถีชีวิตเปลี่ยนไปจาก สังคมที่มีความผูกพันกันด้านประเพณี กลายเป็นสังคมที่เกื้อกูลกันอย่างมีพันธะสัญญาด้านวัตถุ และผลประโยชน์ (สุวิทย์ คุณกิตติ, อ้างในแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย, หน้า 27)

การเปลี่ยนแปลงในครอบครัวและสังคมชนบท อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนระบบการผลิตนั้นมีหลายประการ แต่ประเด็นที่น่าสนใจคือ การเปลี่ยนระบบการผลิตใหม่ทำให้พ่อแม่และสมาชิกวัยแรงงานต้องทุ่มเทพยายามและเวลาส่วนใหญ่ให้กับการทำงาน เพื่อสร้างหลักประกันทางเศรษฐกิจ ส่วนหนึ่งทำให้ครอบครัวมีฐานะมั่นคงขึ้น มีอำนาจในการจับจ่ายซื้อหาสินค้าและบริการเพื่อเพิ่มความสะดวกสบายในการดำรงชีวิตมากขึ้น ในทางกลับกันการทุ่มเทเพื่อสร้างหลัก

ประกันทางเศรษฐกิจ เช่น หัวหน้าครอบครัวต้องทำงานหนักมากขึ้น แม่บ้านต้องออกไปทำงานนอกบ้านเพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว ทำให้สมาชิกในครอบครัวมีเวลาว่างไม่ตรงกัน หรือไม่มีเวลาที่จะทำกิจกรรมสำหรับครอบครัว ไม่มีเวลาดูแลบุตรหลาน ฯลฯ สิ่งเหล่านี้เป็นสาเหตุให้เกิดความไม่เข้าใจกันระหว่างสมาชิกในครอบครัวมีการทะเลาะเบาะแว้ง บางครอบครัวถึงกับหย่าร้าง หรือบางกรณีลูกมีปัญหาและไม่สามารถปรึกษาพ่อแม่ได้ เพราะไม่มีเวลาหรือเครียดจากการทำงานไม่พร้อมที่จะให้คำปรึกษา ทำให้บุตรหลานตัดสินใจผิดพลาด คบเพื่อนไม่ดี ติดยาเสพติด ก่อคดี หรือหนีออกจากบ้านเป็นเด็กเร่ร่อน (สมพงษ์ จิตระดับ, 2540, หน้า 3-4)

บริษัทศูนย์วิจัยกสิกรไทยจำกัด ได้สำรวจทัศนคติของเด็กและเยาวชนในเขตกรุงเทพฯ เกี่ยวกับปัญหาทางด้านครอบครัว การศึกษา และสังคม พบว่าปัญหาด้านครอบครัวของเยาวชนเป็นปัญหาการทะเลาะกับพ่อแม่พี่น้องมากที่สุด รองลงมาคือทางบ้านไม่เข้าใจ และพ่อแม่ผู้ปกครองทะเลาะกัน สิ่งเหล่านี้หากมีมากเกินไปอาจส่งผลให้เยาวชนใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา ก่อให้เกิดปัญหายาเสพติด การหนีเรียน หนีออกจากบ้าน การทำร้ายตัวเอง หรือปัญหาการฆ่าตัวตาย (หนังสือพิมพ์สยามรัฐ, ฉบับวันที่ 11 มกราคม 2543, หน้า 2) นอกจากนี้ในรายงานสรุปกิจการของสถานสงเคราะห์เด็กบ้านเวียงพิงค์ (มยุรี ยกตรี, 2540, หน้า 26) กล่าวถึงเด็กที่เข้าไปอยู่ในสถานสงเคราะห์เด็กกว่า 50% เป็นเด็กที่ยังมีญาติ ซึ่งสถานสงเคราะห์เด็กประเภทนี้มีอยู่ 26 แห่งทั่วประเทศ จึงสะท้อนให้เห็น ถึงแนวโน้มวิกฤติความสัมพันธ์ในครอบครัวได้เป็นอย่างดี

จากแนวโน้มดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะทราบว่า วิถีชีวิตและความสัมพันธ์ในครอบครัวเกษตรกรที่เปลี่ยนรูปแบบการผลิตไปสู่ การผลิตแบบอุตสาหกรรมครัวเรือน การค้า และการบริการ เป็นอย่างไร ผลการวิจัยจะเป็นข้อมูลสำหรับการวางแผนพัฒนาครอบครัว และส่งเสริมความสัมพันธ์ของครอบครัวในชุมชน ที่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตที่คล้ายกัน

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาวิถีชีวิตและความสัมพันธ์ของสมาชิกภายในครอบครัว หลังการเปลี่ยนอาชีพของเกษตรกร

นิยามศัพท์เฉพาะ

วิถีชีวิต หมายถึง พฤติกรรมที่แสดงถึงลักษณะการประกอบอาชีพ การแสวงหาอาหาร การอยู่ร่วมกัน การใช้เวลาว่าง การสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ที่อยู่อาศัย การแต่งกาย การใช้ภาษา การอบรมเลี้ยงดู การแสดงออกถึงความคิด ความเชื่อ ฯลฯ ของคนในครอบครัว

ความสัมพันธ์ หมายถึง การช่วยเหลือเกื้อกูล การติดต่อพูดคุย การไปมาหาสู่ การเยี่ยมเยือน การแลกเปลี่ยนซื้อขาย การแสดงความรักความห่วงใย การเข้าร่วมกิจกรรมตามประเพณีหรือกิจกรรมอื่นๆ ในชุมชน ฯลฯ ระหว่างสมาชิกในครอบครัว

ระบบคิด หมายถึง ความคิด ความเชื่อ และค่านิยมของสมาชิกในครอบครัวที่เปลี่ยนอาชีพ โดยแสดงออกทางพฤติกรรมในวิถีชีวิตประจำวัน เช่น ความคิดที่แสดงออกผ่านการแต่งตัว การพูด การคบเพื่อน การรับประทานอาหาร หรือพฤติกรรมที่เกี่ยวกับความเชื่อ ฯลฯ เป็นต้น

ครอบครัว หมายถึง ครอบครัวและกลุ่มเครือญาติของเกษตรกรที่เปลี่ยนจากอาชีพเกษตรกรรม ไปประกอบอาชีพอื่นที่ไม่ใช่เกษตรกรรม และยังคงพักอาศัยอยู่ในชุมชน

การเปลี่ยนอาชีพ หมายถึง การเปลี่ยนอาชีพจากเกษตรกรรม ไปประกอบอาชีพอื่นนอกภาคเกษตรกรรม เช่น ค้าขาย รับจ้างแกะสลัก ผู้ประกอบการอิสระ ฯลฯ เป็นต้น

ขอบเขตของการศึกษา

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้แบ่งขอบเขตการวิจัย ดังนี้

1. ขอบเขตด้านพื้นที่

ผู้ศึกษากำหนดพื้นที่ในการศึกษา คือ บ้านฉวาง หมู่ที่ 2 ตำบลขุนคง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ เหตุผลที่เลือกหมู่บ้านนี้ เพราะพื้นที่บ้านฉวางเดิมชาวบ้านประกอบอาชีพทางการเกษตร ต่อมาชาวบ้านส่วนใหญ่เปลี่ยนไปประกอบอาชีพด้านหัตถกรรมแกะสลักไม้ ก่อให้เกิดอาชีพอื่นๆ ในชุมชนตามมาอีกหลายอาชีพ เช่น ค้าขายรูปแบบต่างๆ รับจ้างเหมาแกะสลัก ลูกจ้างในโรงงาน เจ้าของกิจการ เป็นต้น เหตุผลอีกประการหนึ่งคือ การเปลี่ยนอาชีพของชาวบ้านฉวางเป็นการเปลี่ยนอาชีพที่ยังทำงานอยู่ในหมู่บ้าน ซึ่งแตกต่างจากหมู่บ้าน

อื่นๆ ที่การเปลี่ยนอาชีพมักต้องออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน ทั้งแบบไปเช้าเย็นกลับ แบบ
ชั่วคราว หรือไปแบบถาวร

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

ผู้วิจัยได้แบ่งขอบเขตเนื้อหาที่ศึกษาออกเป็นประเด็นต่างๆ ดังนี้

2.1 สภาพทั่วไปของชุมชน

- ประวัติความเป็นมาของชุมชน
- สภาพทางนิเวศวิทยา
- สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม
- ลักษณะโครงสร้างพื้นฐานและบริการสาธารณะ
- กลุ่มและสถาบันทางสังคม
- วิชาการ และ โครงสร้างของอาชีพ

ฯลฯ

2.2 วิธีชีวิตครอบครัว

- องค์ประกอบของครอบครัว เช่น จำนวนสมาชิก ฐานะทางเศรษฐกิจ
อาชีพ รายได้ ฯลฯ
- การกำหนดบทบาทหน้าที่ของสมาชิกในครอบครัว เช่น การแบ่ง
หน้าที่รับผิดชอบ การช่วยเหลือกัน ฯลฯ
- การปกครอง อำนาจในการตัดสินใจ
- การร่วมกิจกรรมของครอบครัว เช่น การประกอบอาชีพ การใช้เวลา
ว่าง นันทนาการ การประกอบพิธีกรรมตามประเพณีและความเชื่อ ฯลฯ
- การเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชน เช่น การพัฒนาชุมชน กิจกรรมทาง

ศาสนา

ฯลฯ

2.3 ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของครอบครัว

2.3.1 ความสัมพันธ์ในครอบครัว

- รูปแบบและลักษณะความสัมพันธ์
- ความถี่ในการติดต่อสัมพันธ์
- เนื้อหาสาระที่ติดต่อสัมพันธ์

ฯลฯ

2.3.2 ความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่าย

- รูปแบบและลักษณะความสัมพันธ์
- ความถี่ในการติดต่อสัมพันธ์
- เนื้อหาสาระที่ติดต่อสัมพันธ์

ฯลฯ

2.3.3 ระบบคิดของครอบครัว

- การให้คุณค่ากับสิ่งต่างๆ เช่น ความสำคัญระหว่างญาติกับรายได้
- ประโยชน์ส่วนรวมกับประโยชน์ส่วนตัว ครอบครัวกับรายได้
- ค่านิยมของครอบครัว เช่น การศึกษา ความพึงเพื่อ อนุรักษ์นิยม
- ความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ และศาสนา

ฯลฯ